

De genitief/datief-distributie bij de Duitse voorzetsels *wegen*, *während*, *trotz* en *(an)statt*

Een multivariate studie naar de invloed van de talige context

Steven Schoonjans*
KU Leuven

Judith Rubatscher
Leopold-Franzens-Universität Innsbruck

Abstract

Het is een algemene tendens in het Duits dat de genitief terrein verliest aan de datief. Dit is onder meer het geval na de voorzetsels *trotz* 'ondanks', *(an)statt* 'in plaats van', *während* 'tijdens' en *wegen* 'wegens'. Er is al eerder onderzoek gedaan naar factoren die de naamvalskeuze met deze voorzetsels beïnvloeden, maar meestal gaat het dan om taalexterne factoren. Deze bijdrage presenteert de resultaten van een pilootstudie waarin wordt aangetoond dat ook taalinterne factoren zoals het getal van het voorzetselvoorwerp en het al dan niet voorkomen van een casusgemarkeerd determinativum een rol spelen bij de keuze tussen genitief en datief.

1. Inleiding¹

Van 2003 tot 2012 schreef Bastian Sick onder de titel *Zwiebelfisch* een reeks columns voor *Spiegel Online*, waarin hij taalphenomenen, en dan vooral nieuwere ontwikkelingen en tendensen in het Duits, fileerde. Die columns werden later gebundeld in de boekenreeks *Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod* ('de datief is de genitief z'n dood'). Over die columns willen we het hier niet hebben; het is vooral de titel zelf die ons interesseert, omdat hij naar een bekende tendens in het hedendaagse Duits verwijst: de genitief verliest hoe langer hoe meer terrein, en het is vooral de datief die daarvan profiteert. Dit zien we niet alleen bij 'naakte' genitieven (possessieve genitieven, partitieve genitieven, subjectsgenitieven, objectsgenitieven enz.), die door zogenoemde datief-possessief-structuren (datief + bezittelijk voornaamwoord, zoals in de bovenvermelde boekentitel of in (1)) of door een voorzetselgroep met *von* 'van' + datief (2) vervangen worden; ook genitieven die door een werkwoord of een voorzetsel geregeerd worden, zijn aan dit proces onderhevig. Zo zien we dat het werkwoord *gedenken* 'herdenken', dat traditioneel een genitiefobject regeert, ook met de datief gebruikt wordt (3) en dat traditionele genitiefvoorzetsels als *trotz* steeds vaker een datief regeren (4).

- (1) *Dem Hans seine Frau* ist heute Nacht gestorben.²
'Hans z'n vrouw is vannacht gestorven.'
- (2) Die Katze *vom Nachbarn* soll aufhören, immerzu auf meinen Balkon zu scheißen.
'De kat van de buurman moet stoppen met altijd op mijn balkon te schijten.'
- (3) Wir *gedenken den Toten* zweier Weltkriege und jenen Menschen, die für Frieden, Freiheit und Menschenwürde gestorben sind.
'We herdenken de doden van twee wereldoorlogen en de mensen die voor vrede, vrijheid en menswaardigheid gestorven zijn.'
- (4) Da konnte ich *trotz festem Engagement* an einem Theater nicht von der Gage leben.

*Corresponderend auteur

¹ Wij bedanken ons publiek tijdens de BKL Taaldag in Luik op 25 mei 2018 voor relevante feedback bij de lezing waarop deze tekst gebaseerd is, en een anonieme reviewer van de Studies van de BKL voor feedback bij een vorige versie van dit artikel.

² Alle voorbeelden stammen uit de corpusdatabank *COSMAS-II* (<https://www.ids-mannheim.de/cosmas2/>).

De rol van de talige context voor de genitief/datief-distributie na voorzetsels 3

‘Daar kon ik ondanks een vaste aanstelling aan een theater niet van mijn loon leven.’

Het is dit laatste fenomeen, het gebruik van de datief met genitiefvoorzetsels, waar wij in deze bijdrage aandacht aan willen besteden. Naar dit fenomeen is reeds eerder onderzoek gedaan, onder andere met het oog op de vraag welke factoren de keuze voor genitief of datief na de voorzetsels in kwestie bepalen (zie Sectie 2). Alleen hebben de factoren waarnaar reeds onderzoek gedaan is allemaal betrekking op de niet-talige context. In deze bijdrage presenteren wij een pilootstudie die aantoont dat ook de talige context en de talige eigenschappen van het voorwerp van het voorzetsel een rol spelen. De details van de studie worden in Secties 3 (opzet en onderzoeksvraag) en 4 (resultaten) toegelicht.

Het is belangrijk voor ogen te houden dat wij met deze studie eigenlijk slechts een onvolledig beeld kunnen schetsen. We bespreken immers alleen de genitief/datief-distributie, maar in een aantal gevallen is er naast de genitief (5a) en de ‘naakte’ datief (5b) nog een derde mogelijkheid: *von* + datief (5c). Deze variant blijft in deze pilootstudie buiten beschouwing omdat hij minder courant is (van de geanalyseerde voorzetsels laat alleen *anstatt* deze variant toe³), maar voor een volledig beeld van de situatie zou hij dus wel in ogenschouw genomen moeten worden.

- (5a) *[A]nstatt zweier kleinerer Türme* wurde nun ein einziger, großer Turm gebaut.
‘In de plaats van twee kleinere torens werd nu één enkele, grote toren gebouwd.’
- (5b) *Anstatt zwei Siegen* und den Aufstieg gabs nur Niederlagen.
‘In plaats van twee overwinningen en de promotie kwamen er alleen nederlagen.’
- (5c) Bei den Duetten glaubte man, *anstatt von zwei Musikern* ein ganzes Ensemble von Bläsern zu hören.
‘Bij de duetten dacht je in plaats van twee muzikanten een heel blaasensemble te horen.’

³ Heel uitzonderlijk vind je ook gevallen van *dank von*. COSMAS-II bevat bijvoorbeeld de zin *Diese Maßnahme ist nur dank von Sponsoren realisierbar* (‘die maatregel valt alleen dankzij sponsoren te realiseren’). De frequentie van zulke gevallen is evenwel dermate laag dat we ze buiten beschouwing laten; in de hele COSMAS-II-databank gaat het bijvoorbeeld om vijf gevallen.

2. Status quaestionis

Als je wil weten hoe het zit met de naamvalsverdeling na de genitiefvoorzetsels, zijn de courante grammatica's slechts een beperkte hulp: de bespreking is vaak onvoldoende genuanceerd en gedetailleerd en het is geen uitzondering dat verschillende grammatica's elkaar tegenspreken (zie o.a. Elter 2005:126). Meer onderzoek is dus nodig, en een aantal studies zijn inderdaad al gedaan, onder meer door Elter (2005), Fleischer & Schallert (2011) en Thönnies (2015). De studie die voor ons het relevantst is, is die van Elter (2005), omdat zij ook een corpusanalyse met meerdere onafhankelijke variabelen⁴ voorstelt waar wij ons in eerste instantie door zullen laten leiden.

Elter baseert zich op een corpus van krantenmateriaal (183 kranten uit Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland in de periode van 06-12-2002 tot 14-01-2003) en analyseert de naamvalsverdeling bij vijf voorzetsels: *wegen* ('wegens, omwille van'), *während* ('tijdens'), *trotz* ('ondanks'), *statt* ('in plaats van') en *dank* ('dankzij'). Alles samen bespreekt Elter vijf factoren die volgens haar bij de casuskeuze een rol spelen (al moet het gezegd worden dat ze deze niet allemaal kwantificeert, zodat de statistische relevantie van sommige factoren niet helemaal duidelijk is): voorzetsel, stijlniveau, bron, thema en regio.

'Voorzetsel' is de factor die ze het uitvoerigst bespreekt. Daarbij illustreert ze aan de hand van de getallen die hier in Tabel 1 zijn opgenomen dat de frequentie van de voorzetsels correleert met de naamvalsverdeling. De twee middelste kolommen tonen de gemiddelde absolute frequentie per dag van de naamvallen met de respectievelijke voorzetsels, en de laatste kolom toont de verhouding tussen de twee. De waarden in deze laatste kolom geven aan hoeveel observaties met de datief er zijn voor elke honderd attestaties met de genitief. Tegenover honderd attestaties van *dank* met de genitief staan er dus bijvoorbeeld zeven met de datief. Het besluit dat Elter hieruit trekt, is dat over het algemeen de frequentere voorzetsels vaker met de genitief voorkomen, terwijl de minder frequente voorzetsels al vaker de datief hebben. Dit is op zich niet zo verwonderlijk: frequente vormen zijn wel vaker resistenter tegen verandering dan minder frequente vormen (zie bijvoorbeeld Bybee 2007:53 en de referenties die zij citeert).

⁴ Bedoeld zijn dus in dit geval de factoren die de keuze voor de genitief of de datief na de voorzetsels in kwestie (mee) bepalen.

De rol van de talige context voor de genitief/datief-distributie na voorzetsels 5

	genitief	datief	Dat/Gen
<i>während</i>	214	0,6	0,3
<i>wegen</i>	299	2,5	0,8
<i>trotz</i>	190	1,8	0,9
<i>statt</i>	27	1,4	5,2
<i>dank</i>	50	3,5	7,0

Tabel 1: Casusdistributie volgens Elter (2005:127-128)

Het moet echter wel gezegd worden dat deze tendens niet absoluut geldt, in de zin dat *wegen* veruit het courantste van de vijf onderzochte voorzetsels is maar toch een net iets hoger datiefaandeel heeft dan het iets minder (maar verhoudingsgewijs nog altijd zeer) frequente *während*. Elter gaat hier niet verder op in, maar het zou best kunnen dat deze afwijking te verklaren valt door de invloed van andere factoren, daaronder mogelijk ook de vier andere die Elter vermeldt. De rol van deze vier factoren, die Elter minder systematisch bespreekt en vooral aan de hand van voorbeelden illustreert, kan als volgt samengevat worden:

- **Stijlniveau:** De datief kan bewust ingezet worden om het informele, eerder omgangstalige karakter van een uiting te suggereren, bijvoorbeeld in citaten of in de berichtgeving over luchtigere thema's als sportwedstrijden om deze tegen serieuzere thema's als politiek af te zetten.
- **Bron:** In citaten wordt relatief vaker de datief gebruikt dan in niet-geciteerde berichtgeving. Mogelijk heeft dit ermee te maken dat de datief in de spreektaal sowieso couranter is dan in de schrijftaal en dat de journalisten deze hogere datieffrequentie (al dan niet bewust) behouden bij de schriftelijke neerslag van een gesproken discours.
- **Thema:** In de berichtgeving over lokaal nieuws en 'faits divers' wordt over het algemeen vaker naar de datief gegrepen dan in andere rubrieken als politiek.
- **Regio:** Elter onderzoekt kranten uit Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland en komt tot de vaststelling dat de tendens om de datief te gebruiken bij de onderzochte voorzetsels in Zwitserland het sterkst is.

Merk op dat deze vier factoren niet helemaal los staan van elkaar: 'faits divers' zijn over het algemeen luchtigere thema's waar mogelijk een informeler taalgebruik bij kan horen, en de hogere datieffrequentie in citaten kan aan het informelere karakter van vele gesproken discoursotypes te wijten zijn.

3. Opzet en onderzoeksvraag

Merk op dat die vier laatste factoren uit de studie van Elter (2005) allemaal naar de niet-talige context verwijzen; de enige talige factor in haar studie is het verschil tussen de voorzetsels. Eerdere variatieanalyses hebben evenwel aangetoond dat talige factoren wel degelijk ook een rol kunnen spelen voor de onderlinge distributie van twee varianten – denk bijvoorbeeld aan de studie van Heller et al. (2017) waaruit blijkt dat de animaatheid van de bezitter en de lengte van de naam van de bezitter (uitgedrukt in aantal orthografische tekens) een rol spelen bij de zogenaamde genitiefalternantie in het Engels (d.w.z. of bezit met *’s* dan wel met *of* ‘van’ wordt uitgedrukt). In deze studie willen wij nagaan of dergelijke taalinterne factoren ook voor de naamvalskeuze bij de genitiefvoorzetsels een rol spelen. Enkele factoren die wat ons betreft verder onderzoek verdienen, zijn de volgende:

- Tekstsoort⁵: Dit kan gaan over een vergelijking tussen krantenmateriaal en andere soorten teksten, maar ook binnen het krantenmateriaal dat Elter analyseert, kan er een onderscheid gemaakt worden tussen verschillende tekstsoorten (nieuwsartikelen, reportages, interviews, commentaren...).
- Woordsoort: Is het voorwerp van het voorzetsel een bijwoord, een zelfstandig naamwoord of een voornaamwoord? Het zou immers kunnen zijn dat bij voornaamwoorden relatief vaker voor de datief geopteerd wordt omdat de genitief van (vooral persoonlijke) voornaamwoorden over het algemeen minder vaak gebruikt wordt (zie bijvoorbeeld Zifonun 2004). Bijwoorden zijn in het Duits niet casusgemarkeerd en in die zin op het eerste gezicht niet relevant voor deze analyse van de naamvalsdistributie, maar toch kunnen ze niet helemaal buiten beschouwing blijven. Het zou immers kunnen zijn dat er bij de voorzetsels die relatief vaker met een bijwoord gebruikt worden meer onzekerheid bestaat over de juiste naamval van casusgemarkeerde objecten ((voor)naamwoorden) dan bij de voorzetsels die wel vaker een casusgemarkeerd object hebben.
- Eigenschappen van een (pro)nominaal object: Indien het voorwerp van het voorzetsel een (voor)naamwoord is, kan het interessant zijn te kijken of de volgende eigenschappen de casusdistributie mee beïnvloeden:
 - enkelvoud/meervoud;

⁵ Een anonieme reviewer stelt zich de vraag of dit echt een interne factor is. Het gaat inderdaad niet om een systeemlinguïstische eigenschap zoals dat bij de andere hier vermelde factoren het geval is. Anderzijds is ‘tekstsoort’ of ‘genre’ wel nog altijd een talige constructie (denk bijvoorbeeld aan het pleidooi van Hoffmann en Bergs 2014 om tekstsoorten als constructies in de zin van de Constructiegrammatica te zien), terwijl factoren als ‘regio’ en ‘thema’ op zich geen talige fenomenen zijn. Daarom nemen we ‘tekstsoort’ hier toch als interne factor mee op, al is die dan wel van een iets andere orde dan onze andere factoren.

De rol van de talige context voor de genitief/datief-distributie na voorzetsels 7

- bij zelfstandige naamwoorden: sterke of zwakke verbuiging;
 - bij zelfstandige naamwoorden: is er een determinatief dat casusmarkering draagt (of kan dragen)?;
 - bij zelfstandige naamwoorden: is er een adjectief dat casusmarkering draagt (of kan dragen)?
 - Topologie: Wordt het voorzetsel effectief als voorzetsel gebruikt, of staat het na zijn object en is het dus eigenlijk een achterzetsel? Dit laatste is weliswaar niet altijd mogelijk, maar bijvoorbeeld bij *wegen* bestaat deze optie wel degelijk, zoals voorbeeld (6) toont.
- (6) Das gehört *der Ehrlichkeit wegen* dazugesagt.
'Dat moet er omwille van de eerlijkheid [= eerlijkheidshalve] bij gezegd worden.'

In deze paper presenteren wij de resultaten van een pilootstudie waarbinnen het niet mogelijk was al deze factoren al mee op te nemen. Naast de rol van het voorzetsel (ook al door Elter onderzocht) en de tekstsoort (hier beperkt tot chat versus krantenmateriaal, zonder verdere differentiatie binnen die laatste categorie) beperken wij ons tot de factor enkelvoud/meervoud en de vraag of er een casusgermarkeerd determinatief voorhanden is.

Met het oog op deze laatste vraag kijken wij in deze pilootstudie alleen naar gevallen waar het object van het voorzetsel een zelfstandig naamwoord is. In totaal bekijken we 200 attestaties, gelijk verdeeld over de twee tekstsoorten (chat en krantenmateriaal) en proportioneel verdeeld over de vier voorzetsels die we analyseren, d.w.z. het aantal attestaties per voorzetsel hangt af van het totale aantal attestaties van die voorzetsels in onze twee corpora. Zo komen we aan 70 attestaties voor *während*, 70 voor *wegen*, 40 voor *trotz* en 20 voor *(an)statt*, telkens gelijk verdeeld over de twee tekstsoorten. Merk op dat ons lijstje van voorzetsels in twee opzichten verschilt van dat van Elter: enerzijds hebben wij naast *statt* ook de variant *anstatt* (eveneens 'in plaats van') opgenomen, en anderzijds blijft *dank* bij ons buiten beschouwing. Die laatste beslissing is vooral geïnspireerd door het feit dat *dank*, anders dan de voorzetsels die we wel opnemen, eigenlijk geen genitiefvoorzetsel is dat intussen ook met de datief gebruikt wordt, maar integendeel van oorsprong een datiefvoorzetsel dat intussen ook met de genitief voorkomt (zie bijvoorbeeld Ágel 2008:73 en de referenties aldaar). Omdat nog niet helemaal duidelijk is welke invloed dit heeft op de casusdistributie en de werking van de andere onafhankelijke variabelen, willen we dit onderscheid hier buiten beschouwing laten.

Onze data stammen uit de corpusdatabank COSMAS-II (<http://www.ids-mannheim.de/cosmas2/>). Voor het krantenmateriaal hebben we de jaargang 2007 van de Duitse krant *Die Zeit* bekeken; het chatmateriaal stamt uit het *Dortmunder*

Chatcorpus. De keuze voor jaargang 2007 bij het krantencorpus, veeleer dan een recentere jaargang (COSMAS-II bevat intussen, stand 12-11-2018, krantenmateriaal tot 2017), werd vooral getroffen met het oog op de vergelijkbaarheid met het chatcorpus, dat data uit de jaren 2002-2007 bevat, en laat desondanks een diachrone vergelijking met de data van Elter toe, die uit de jaren 2002-2003 stammen. Desondanks is de vergelijkbaarheid met de data van Elter beperkt omdat wij in deze pilootstudie alleen data uit Duitsland opnemen en bovendien niet verder differentiëren volgens rubriek.

De te analyseren attestaties werden willekeurig geselecteerd, rekening houdend met de bovenvermelde aantallen (proportioneel verdeeld over de voorzetsels, gelijk verdeeld over de tekstsoorten) en nadat twee filters werden toegepast. De eerste werd eerder reeds aangehaald: we kijken alleen naar voorzetsels met een zelfstandig naamwoord als object. Omdat we naar de naamvalsdistributie kijken, nemen we alleen gevallen op met een expliciete en eenduidige casusmarkering. Gevallen als in (7) blijven dus buiten beschouwing: in (a) is het niet mogelijk de naamval eenduidig te bepalen omdat de genitief en de datief in het vrouwelijk enkelvoud identiek zijn, en in (b) is de naamvalsuitgang op het lidwoord geëlideerd (merk op dat *Ferien*, omdat de meervoudsvorm sowieso op *-en* eindigt, niet de typische uitgang *-n* voor de datief meervoud krijgt en dus ook zowel genitief als datief kan zijn). Op zich zou het interessant zijn deze gevallen mee op te nemen, omdat ze misschien ook tot een grotere onzekerheid kunnen leiden over de ‘juiste’ naamval (vgl. de opmerking over bijwoorden hierboven), maar voor deze pilootstudie zou dat te ver leiden.

(7a) *Trotz der vielen Arbeit* haben wir viel Freude erlebt.
‘Ondanks het vele werk hebben we veel vreugde gekend.’

(7b) *Während d. ferien* i. zelt leben.
‘Tijdens de vakantie in een tent leven.’

4. Resultaten

4.1. Algemeen beeld

Tabel 2 hieronder toont de naamvalsdistributie bij de vier voorzetsels in onze pilootstudie. Wat we zien, is dat bij elk van de voorzetsels de genitief met voorsprong de frequentere naamval is, al zijn er toch wel duidelijke verschillen: terwijl *trotz* aan 72,50% genitief komt, is dat bij *während* 95,71%. Hoewel de genitief bij alle onderzochte voorzetsels duidelijk overweegt, zijn de verschillen

De rol van de talige context voor de genitief/datief-distributie na voorzetsels 9

in de verhouding genitief/datief groot genoeg om van een significante distributie te kunnen spreken ($\chi^2=12,15$; $df=3$; $p<0,01$).

	genitief	datief
<i>(an)statt</i>	80,00% (16)	20,00% (4)
<i>trotz</i>	72,50% (29)	27,50% (11)
<i>während</i>	95,71% (67)	4,29% (3)
<i>wegen</i>	80,00% (56)	20,00% (14)
totaal	84,00% (168)	16,00% (32)

Tabel 2: Naamvalsdistributie over de voorzetsels
(tussen haakjes de absolute frequentie)

Als we onze resultaten naast die van Elter (2005) leggen (zie Tabel 3 hieronder), zien we dat die slechts deels overeenkomen. Het meest opvallende is dat wij over het algemeen een lager aandeel voor de genitief hebben gevonden. Als we dat uitsplitsen over de voorzetsels, zijn het net als bij Elter de twee frequentste voorzetsels, *während* en *wegen*, die het hoogste genitief-aandeel hebben. De twee anderen vertonen echter een omgekeerd beeld: Terwijl bij Elter *trotz* nog in de buurt kwam van *wegen* en *statt* duidelijk vaker de datief had, is het beeld in onze data net omgekeerd.

	genitief	datief
<i>statt</i>	95,07%	4,93%
<i>trotz</i>	99,06%	0,94%
<i>während</i>	99,72%	0,28%
<i>wegen</i>	99,17%	0,83%

Tabel 3: Resultaten van Elter (2005), omgerekend naar procenten⁶

Mogelijke verklaringen voor deze verschillen zijn onder meer het diachrone verschil tussen beide datasets, het feit dat wij alleen Duitse data hebben, het feit dat wij ook chatmateriaal hebben en, althans voor de laatste observatie, het feit dat wij naast *statt* ook de variant *anstatt* hebben opgenomen. Uiteraard zou het ook kunnen meespelen dat wij slechts met een steekproef van 200 attestaties gewerkt hebben, terwijl Elter een wezenlijk grotere dataset had (al vermeldt ze niet exact om hoeveel attestaties het gaat). Aan welke factor het verschil uiteindelijk te wijten is, dient dus nog verder onderzocht te worden aan de hand van een grotere dataset van onze kant, al lijkt er in onze beperkte steekproef alvast geen duidelijk verschil tussen *statt* en *anstatt* te zijn. Het feit dat onze data jonger en deels (althans voor

⁶ Deze getallen zijn gebaseerd op die in Tabel 1 (zie Sectie 2 hierboven), maar werden voor de vergelijkbaarheid met Tabel 2 omgerekend naar procenten.

de chat) informeler zijn kan in ieder geval verklaren dat we meer datief hebben, maar welke invloed dat heeft op de verhouding tussen *trotz* en *(an)statt* is niet meteen duidelijk. Het lijkt dus gepast op dit punt de variatie over de tekstsoorten iets meer in detail te bekijken.

4.2. Tekstsoortendistributie

Als we gaan kijken naar de naamvalsdistributie binnen de afzonderlijke tekstsoorten, dan krijgen we een ongetwijfeld weinig verrassend beeld: zoals de getallen in Tabel 4 hieronder laten zien, is de datief relatief gezien sterker vertegenwoordigd in het chatmateriaal dan in het krantenmateriaal. Dit was te verwachten in de zin dat chattaalgebruik informeler is dan krantentaal en dat nieuwe ontwikkelingen (in dit geval dus de vervanging van de genitief door de datief) daar doorgaans vroeger aan populariteit winnen. Dit verschil is duidelijk significant ($\chi^2=19,68$ met Yates-correctie of 21,43 zonder Yates-correctie; $df=1$; $p<0,01$ in beide gevallen).

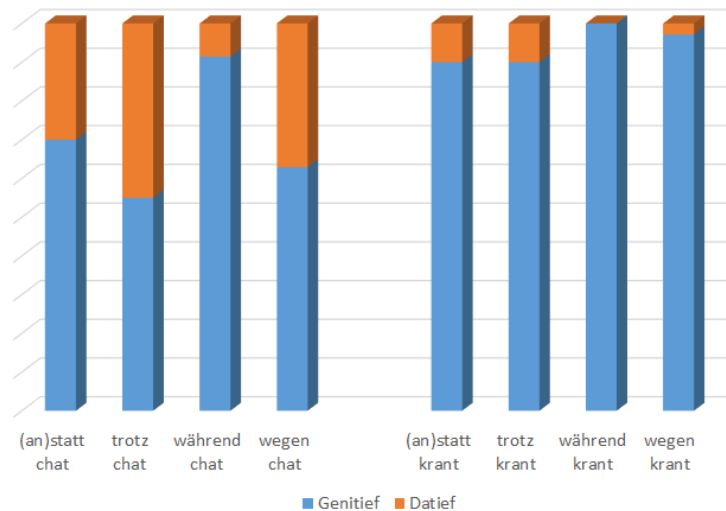
	genitief	datief
chat	72,00% (72)	28,00% (28)
krant	96,00% (96)	4,00% (4)
totaal	84,00% (168)	16,00% (32)

Tabel 4: Naamvalsdistributie over de tekstsoorten
(tussen haakjes de absolute frequentie)

Als we deze waarden nu verder opsplitsen per voorzetsel, krijgen we het beeld van Tabel 5 hieronder, ook grafisch weergegeven in Afbeelding 1. Wat meteen opvalt, is dat het krantenmateriaal het vertrouwde beeld geeft, terwijl het chatmateriaal hier enigszins van afwijkt. In de kranten zien we dat de twee frequentste voorzetsels, *während* en *wegen*, quasi alleen met de genitief voorkomen, terwijl *(an)statt* en *trotz* een groter datiefaandeel hebben, ook al staat de genitief hier met telkens 90,00% nog altijd zeer sterk (al moeten we wel rekening houden met het lage aantal attestaties in deze gevallen, die het beeld van de percentages enigszins kunnen vertekenen). Merk op dat voor al onze voorzetsels behalve *während* het genitiefaandeel in onze data lager ligt dan bij Elter, al is dit verschil niet significant ($\chi^2=1,51$; $p>0,05$). De kans dat dit aan het verschil in regionale distributie te wijten is, is klein, aangezien net de regio waar de datief al het sterkst staat (Zwitserland) in onze data ontbreekt. Dit suggereert dat er dus wel degelijk een diachrone tendens in het spel is.⁷

⁷ Anders dan wat een anonieme reviewer suggereert, willen we hiermee niet gezegd hebben dat ‘regio’ geen rol zou spelen voor de casusdistributie. We kunnen immers met onze data geen uitspraken doen

De rol van de talige context voor de genitief/datief-distributie na voorzetsels 11

Afbeelding 1: Naamvalsverdeling over de voorzetsels, opgesplitst per tekstsoort

	chat		krant	
	genitief	datief	genitief	datief
(an)statt	70,00% (7)	30,00% (3)	90,00% (9)	10,00% (1)
trotz	55,00% (11)	45,00% (11)	90,00% (18)	10,00% (2)
während	91,43% (32)	8,57% (3)	100,00% (35)	0,00% (0)
wegen	62,86% (22)	37,14% (13)	97,14% (34)	2,86% (1)
totaal	72,00% (72)	28,00% (28)	96,00% (96)	4,00% (4)

Tabel 5: Naamvalsverdeling over de voorzetsels, opgesplitst per tekstsoort (tussen haakjes de absolute frequentie)

De chatdata hebben, zoals verwacht, over de hele lijn een lager genitiefaandeel dan de krantendata. Opvallend is wel dat alleen *während* de echte genitiefdominantie lijkt te behouden: weliswaar is bij elk van de voorzetsels de

over Zwitserland. Alleen suggereert onze observatie dat de datief althans in Duitsland aan populariteit lijkt te winnen – anders zouden wij lagere frequenties voor de datief moeten vinden dan Elter, die Zwitserse data (met verhoudingsgewijs meer datief) in haar tellingen heeft opgenomen, terwijl wij net meer datief hebben dan zij. Hoe de situatie in Zwitserland (en dus het regionale verschil tussen Zwitserland en Duitsland) zich ontwikkelt, kunnen we niet zeggen, maar althans voor Duitsland suggereren onze observaties dus een diachrone evolutie, al moet dit uiteraard nog verder onderzocht worden.

genitief nog couranter dan de datief, maar het aandeel van de genitief ligt bij *(an)statt*, *trotz* en zelfs *wegen* duidelijk lager dan in het krantenmateriaal. *Wegen*, toch het op één na courantste genitiefvoorzetsel in onze studie, heeft zelfs een lager genitiefaandeel dan het minst frequente, *(an)statt*, al moet het gezegd worden dat het lage aantal attestaties van *(an)statt* misschien voor een enigszins vertekend beeld gezorgd zou kunnen hebben. Het lijkt er dus op dat de datief vooral in het informele materiaal aan een sterke opmars bezig is.

4.3. *Getal van het voorzetselobject*

Aangezien het niet mogelijk was alle talige factoren op te nemen in deze pilootstudie, hebben wij besloten ons op dit vlak te beperken tot twee eigenschappen van het voorwerp van het voorzetsel: namelijk het getal (4.3) en de vraag of er een determinatief aanwezig is dat casusmarkering kan dragen (4.4). Wat het getal betreft, zien we dat er in het meervoud vaker voor de genitief geopteerd wordt dan in het enkelvoud (vgl. Tabel 6 hieronder). Waaraan dit te wijten is, is niet meteen duidelijk. Mogelijk heeft het ermee te maken dat de datief in het meervoud vaak een extra uitgang op het substantief krijgt, wat bij de genitief niet het geval is. In het enkelvoud is het beeld net andersom: bij mannelijke en onzijdige woorden heeft de genitief meestal een extra uitgang op het zelfstandig naamwoord terwijl die er bij de datief niet is, wat de sterkere neiging naar de datief in het enkelvoud kan verklaren. Dit is evenwel slechts een hypothese die nog verder onderzocht moet worden. In ieder geval is de tendens niet significant ($\chi^2=2,29$ met Yates-correctie en 2,93 zonder Yates-correctie; $df=1$; $p>0,05$ in beide gevallen).

	genitief	datief
enkelvoud	80,49% (99)	19,51% (24)
meervoud	89,61% (69)	10,39% (8)
totaal	84,00% (168)	16,00% (32)

*Tabel 6: Naamvalsverdeling volgens numerus
(tussen haakjes de absolute frequentie)*

4.4. Aanwezigheid van een determinatief

De tweede talige factor die in ogenschouw werd genomen, is of er in het voorwerp van het voorzetsel een determinatief voorhanden is dat een distinctieve casusmarkering draagt. Merk op dat we in onze dataset alleen gevallen hebben opgenomen waarin er sowieso expliciete casusmarkering is. Deze zit evenwel niet per se op een determinatief: zoals eerder aangehaald, draagt het substantief soms een uitgang (genitief mannelijk en onzijdig enkelvoud, datief meervoud), en er kan ook een adjectief voorhanden zijn dat een sterke en dus casusspecifieke uitgang draagt, zoals in voorbeeld (4), dat hier als (8a) opnieuw wordt opgenomen. Als er ook een determinatief met casusmarkering is, zoals in (8b), maakt dat evenwel de naamvalsmarkering nog prominenter, wat tot een groter bewustzijn ervan bij de spreker/schrijver kan leiden. In dat opzicht zou het niet hoeven te verbazen als er in de gevallen waarin de casusmarkering extra prominent is (doordat ze ook op het determinatief zit) vaker voor de genitief geopteerd wordt, terwijl de datief als nieuwere variant vaker voorkomt in de gevallen waarin er minder aandacht is voor de naamvalsmarkering (geen determinatief). Dat is ook wat de percentages in Tabel 7 hieronder tonen: als er een determinatief is, wordt er significant vaker voor de genitief gekozen dan wanneer dat er niet is ($\chi^2=11,72$ met Yates-correctie en 13,43 zonder Yates-correctie; $df=1$; $p<0,01$ in beide gevallen).

	genitief	datief
met determinatief	88,82% (142)	11,18% (18)
zonder determinatief	65,00% (26)	35,00% (14)
totaal	84,00% (168)	16,00% (32)

Tabel 7: Naamvalsdistributie volgens determinatiefpresentie
(tussen haakjes de absolute frequentie)

- (8a) Da konnte ich trotz *festem* Engagement an einem Theater nicht von der Gage leben.
'Daar kon ik ondanks een vaste aanstelling aan een theater niet van mijn loon leven.'
- (8b) Trotz *der* guten Kritiken sind die Spieler gefrustet.
'Ondanks de goede kritieken zijn de spelers gefrustreerd.'

4.5. Interactie tussen de variabelen: regressie en effectsterkte

Tot dusver hebben we de vier onafhankelijke variabelen in deze studie los van elkaar besproken. Het valt evenwel niet uit te sluiten dat er een zekere interactie

tussen deze factoren bestaat. Om een goed inzicht te krijgen, hebben we dus alle factoren opgenomen in een logistische regressieanalyse, die ons toelaat te onderkennen welke onafhankelijke variabelen een significante invloed hebben op de naamvalsverdeling als we ze allemaal samen bekijken en rekening houden met hun mogelijke interactie. Daarvoor hebben we een regressie doorgevoerd in het computerprogramma *R* volgens de *glm*-methode. Het resultaat daarvan zien we in Afbeelding 2 hieronder.

```

Deviance Residuals:
    Min       1Q   Median       3Q      Max
-3.0281  0.1378  0.2514  0.4566  1.3849

Coefficients:
              Estimate Std. Error z value Pr(>|z|)
(Intercept)      2.5261    0.9263   2.727  0.00639 **
TextsorteZeitung  2.4430    0.6096   4.008 6.13e-05 ***
Praepositiontrotz -1.2347    0.8611  -1.434  0.15160
Praepositionwaehrend 1.2126    0.9755   1.243  0.21383
Praepositionwegen  -0.3945    0.7937  -0.497  0.61914
NumerusSingular   -1.5302    0.5632  -2.717  0.00659 **
Determinativumohne -1.4715    0.5778  -2.547  0.01087 *
---
Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

(Dispersion parameter for binomial family taken to be 1)

    Null deviance: 172.51  on 199  degrees of freedom
Residual deviance: 120.30  on 193  degrees of freedom
AIC: 134.3

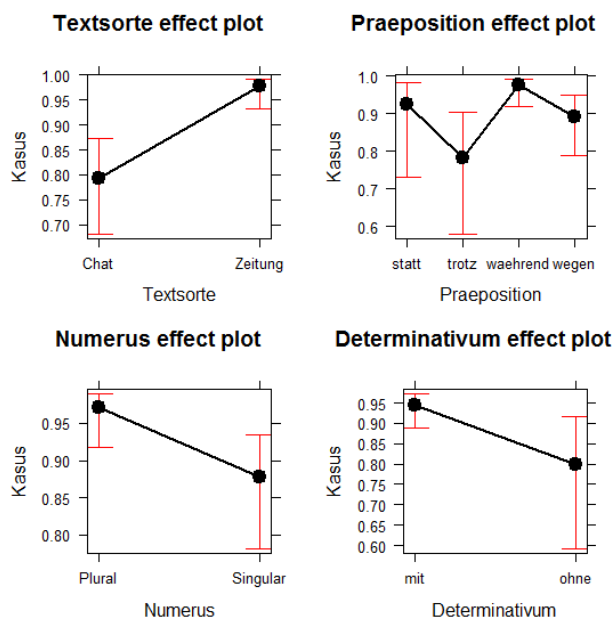
Number of Fisher Scoring iterations: 6

```

Afbeelding 2: Resultaten van de regressieanalyse

Op zich is het beeld dat de regressieanalyse oplevert niet zo verschillend van wat we hierboven al zeiden: in krantenmateriaal (*TextsorteZeitung*) wordt er vaker voor de genitief geopteerd (positieve waarde in de kolom *Estimate*), en bij een voorwerp dat enkelvoud is (*NumerusSingular*) of geen determinatief bevat (*Determinativumohne*), is de datief couranter (negatieve waarde in de kolom *Estimate*). Het opvallendste is dat numerus in dit geval wel als significant geldt (dubbele asterisk op het eind van de lijn *NumerusSingular*), terwijl numerus op zich beschouwd niet significant bleek te zijn. Interessant is dat ook de plot voor de effectsterkte (zie Afbeelding 3) een tendens naar significantie toont: de verticale rode balkjes dekken grotendeels verschillende delen van de y-as af. Mogelijk is de tendens dus gewoon niet sterk genoeg om significantie op te leveren bij χ^2 in deze beperkte dataset, maar wel als we de effectsterkte voor het totaalplaatje bekijken.

De rol van de talige context voor de genitief/datief-distributie na voorzetsels 15

Afbeelding 3: Effectsterkteplots

(hoe lager op de y-as, hoe sterker de tendens om de datief te gebruiken;
hoe hoger op de y-as, hoe sterker de tendens om de genitief te gebruiken)

De plots tonen een duidelijk significant effect voor tekstsoort (*Textsorte*, links boven) en de aanwezigheid van een determinatief (*Determinativum*, rechts onder): er wordt duidelijk vaker voor de datief geopteerd (rode balk onderaan in het vakje) in chatmateriaal en als er geen determinatief is (*ohne Determinativum*). Ook bij de parameter getal (*Numerus*) zien we een duidelijke tendens, maar de effectsterkte is toch geringer, wat zich erin uit dat de rode balkjes op de verticale as meer overlapping vertonen. Bij de voorzetsels is het beeld het meest dispaaraat, maar ook daar zien we wat we hierboven al hadden aangehaald: de tendens om de genitief te gebruiken (rode balk bovenaan in het vakje) is het sterkst bij *während*, terwijl andere voorzetsels meer naar de datief neigen.

5. Discussie en besluit

In deze korte bijdrage hebben wij de resultaten voorgesteld van een eerste pilootstudie naar de rol van talige factoren bij de naamvalskeuze na de

genitiefvoorzetsels in het Duits. We hopen te hebben aangetoond dat deze factoren voor een volledig beeld mee in ogenschouw genomen moeten worden, want dat op z'n minst een aantal dergelijke factoren wel degelijk invloed hebben op de distributie van genitief en datief bij deze voorzetsels, zoals bleek uit onze resultaten voor het numerus van het voorwerp van het voorzetsel en voor de aanwezigheid of afwezigheid van een determinatief in dit voorwerp.

Zoals meermaals aangehaald in de loop van dit artikel, gaat het hier slechts om een pilootstudie die in meerdere opzichten verder uitgewerkt moet worden. Voor een beter beeld van de situatie zou het eerst en vooral nodig zijn om een uitgebreidere dataset te gebruiken dan de 200 gevallen waarvan wij hier zijn uitgegaan. Dit zou niet alleen een vollediger beeld toelaten, maar het kan ook de onzekerheid bij de variabele 'numerus' wegnemen, die volgens de ene test wel en volgens de andere niet significant is; mogelijk heeft dit gewoon te maken met het verhoudingsgewijs lage aantal meervoudsgevallen in de dataset. Idealiter worden er ook meer verschillende tekstsoorten in de dataset opgenomen, en voor een betere vergelijkbaarheid met studies als die van Elter (2005) ook niet alleen teksten uit Duitsland. Voor een vollediger beeld van de situatie zouden er ook andere voorzetsels die traditioneel als genitiefvoorzetsels worden beschouwd moeten worden opgenomen (bijvoorbeeld *infolge* 'ten gevolge van', *mangels* 'bij gebrek aan' en *zeit* 'gedurende'), en er zou ook moeten gekeken worden wat de rol van *von* met de datief bij deze voorzetsels is, naast de 'naakte' datief en genitief die we hier bekeken hebben. Verder werd er reeds op gewezen dat wij geen pronominale of adverbiale voorwerpen hebben opgenomen, terwijl die voor een volledig beeld ook bekeken moeten worden. Tot slot is er nog een hele resem andere mogelijke onafhankelijke variabelen die een rol zouden kunnen spelen (zie Sectie 3) en zou het interessant zijn de diachronie nader te bekijken.

Los daarvan zijn er, zoals gezegd, ook een aantal voorzetsels die oorspronkelijk de datief regeerden maar intussen ook met de genitief kunnen voorkomen – naast het bovenvermelde *dank* gaat het onder meer om *entgegen* ('tegen...in'), *gemäß* ('volgens', 'in overeenstemming met'), *laut* ('volgens'), *mitsamt* ('samen met') en *entsprechend* ('overeenkomstig') (zie onder andere Ágel 2008 en Di Meola 1999). Ook daar zien we dat de genitief vaker in formelere contexten voorkomt. Het zou zeker interessant zijn dit nader te onderzoeken, ook voor de andere variabelen, om te zien in welke mate we hier naar een gelijkaardig beeld evolueren aan dat van de voorzetsels die wij onderzocht hebben.⁸ Dit zou immers suggereren dat we naar

⁸ Di Meola (1999:347) heeft ook naar het numerus van het voorwerp gekeken en ook bij hem is de genitief couranter in het meervoud dan in het enkelvoud. Opvallend is dat de genitief bij hem de nieuwere variant is; we kunnen dus niet zeggen dat het meervoud over het algemeen progressiever (zoals zijn data suggereren) of conservatiever (zoals onze data suggereren) zou zijn dan het enkelvoud; ook Di Meola formuleert de hypothese dat het met de explicietheid van de casusmarkering te maken heeft.

De rol van de talige context voor de genitief/datief-distributie na voorzetsels 17

een hele groep van voorzetsels evolueren die zowel de datief als de genitief kunnen regeren en waarbij het verschil er enkel eentje van stijlniveau is: de genitief is een teken van formeel taalgebruik, terwijl de datief meer voor alledaags of informeel taalgebruik staat.

Er is dus nog een lange weg te gaan om een volledig beeld te krijgen van de naamvalsdistributie met de genitiefvoorzetsels, en het is daarbij van belang de taalinterne factoren mee in de analyse te betrekken.

Referenties

- Ágel, V. (2008) 'Bastian Sick und die Grammatik: ein ungleiches Duell.' *Info DaF* 35.1, 64-84.
- Bybee, J. (2007) *Frequency of Use and the Organization of Language*. Oxford University Press, Oxford.
- Di Meola, C. (1999) 'Entgegen, nahe, entsprechend und gemäß: Dativpräpositionen mit Genitivreaktion.' *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 27.3, 344-351.
- Elter, I. (2005) 'Genitiv versus Dativ. Die Rektion der Präpositionen wegen, während, trotz, statt und dank in der aktuellen Zeitungssprache.' In J. Schwitalla & W. Wegstein, eds, *Korpuslinguistik deutsch: synchron – diachron – kontrastiv. Würzburger Kolloquium 2003*. Niemeyer, Tübingen, 125-135.
- Fleischer, J. & Schallert, O. (2011) *Historische Syntax des Deutschen*. Narr, Tübingen.
- Heller, B., Szmrecsanyi, B. & Grafmiller, J. (2017) 'Stability and fluidity in syntactic variation world-wide: The genitive alternation across varieties of English.' *Journal of English Linguistics* 45.1, 3-27.
- Hoffmann, T. & Bergs, A. (2018). 'A Construction Grammar approach to genre.' *CogniTextes* 18.
- Thönnies, A. (2015) *Ist der Dativ tatsächlich dem Genitiv sein Tod? Ein sprachwissenschaftlicher Vergleich der Kolumnen Bastian Sicks mit Grammatiken und Wörterbüchern der deutschen Gegenwartssprache*. Diplomica, Hamburg.
- Zifonun, G. (2004) 'Reflexivierung in der Nominalphrase.' In B. Lindemann & O. Letnes, eds, *Diathese, Modalität, Deutsch als Fremdsprache. Festschrift für Oddleif Leirbukt zum 65. Geburtstag*. Stauffenburg, Tübingen, 135-152.